ПАВЛЕ МИЈОВИЋ

ДЕЧАНИ

ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД
ЈУГОСЛАВИЈА
БЕОГРАД

УМЕТНИЧКИ СПОМЕНИЦИ У ЈУГОСЛАВИЈИ

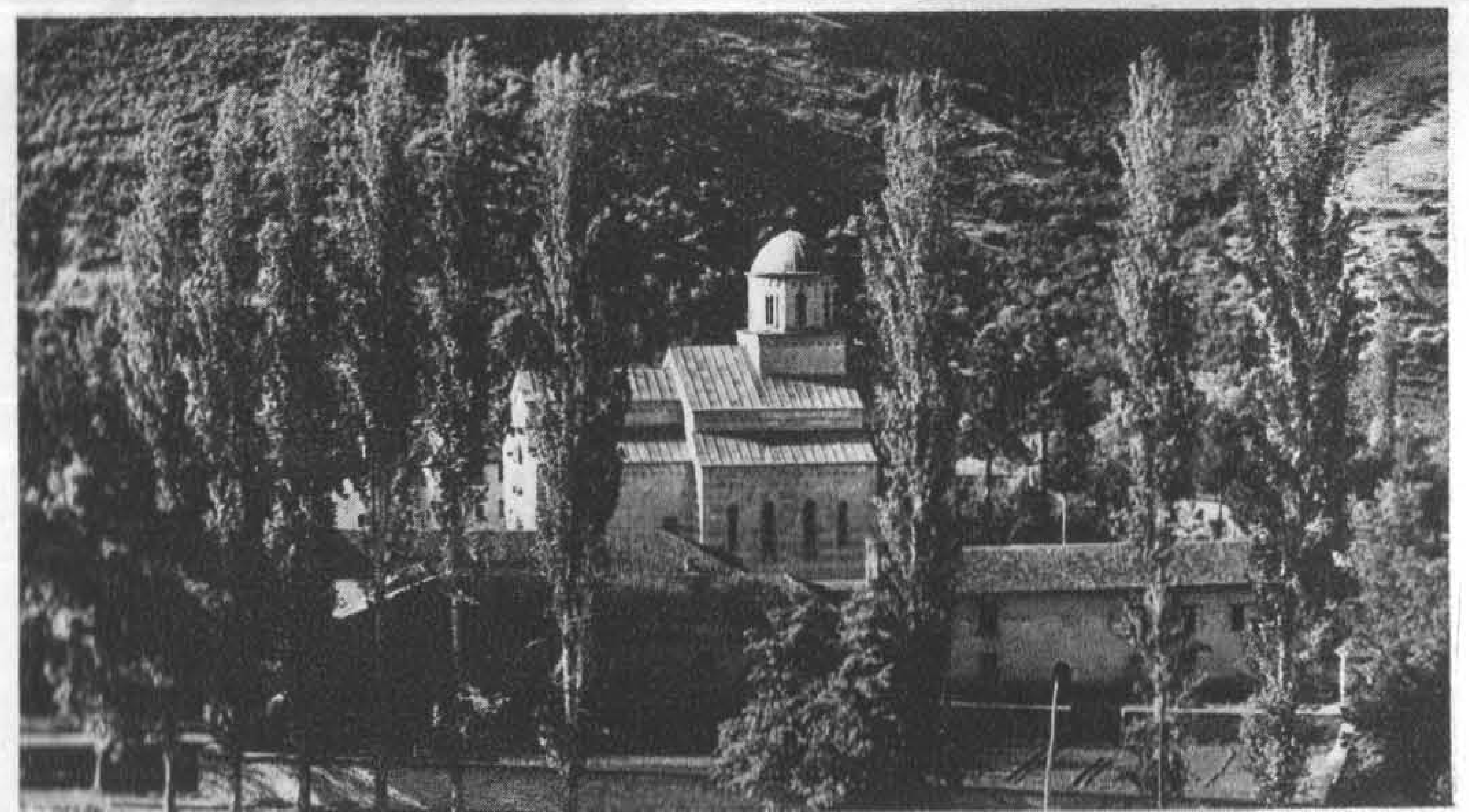
Уредник СВЕТИСЛАВ МАНДИЋ

СКЕНИРАО
Теодор Анагност

На корицама:
УЛАЗАК У ЈЕРУСАЛИМ,
детаљ

ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД „ЈУГОСЛАВИЈА"
БЕОГРАД, Немањина 34

Београдски графички завод, 1963

1. МАНАСТИР ДЕЧАНИ

ДЕЧАНСКЕ ФРЕСКЕ

1335—1350

Дечанско сликарство — својим облицима и линијама, колоритом и композицијама, својим симболима и сугестивношћу историјских портрета, апстрактним и фигуративним начином изражавања, и декоративношћу којој у нас нема преседана — било је и остаће изузетна појава у српској уметности прве половине четрнаестог века. После четвртвековног тријумфа школе Милутинових мајстора, оно је достигло врхунац ерудиције и учености, али је одступило од моћне палете предходника из тринаестог века. Оно је изразит социолошки феномен према коме се опадање уметничке вредности дела понекад креће у обрнутој сразмери с порастом моћи државе и друштва. Будући да се нашло на челу једног периода у коме све до победе једне наше обнове — сликарства моравске школе — нема више уметничког јединства, оно је својим примером подстакло ницање свих могућих стилова и праваца за сво време Душановог царства и непосредно после њега.

Дечанске фреске заузимају у старом српском сликарству посебно место и по броју композиција и фигура, и по разноврсности тема и сижеа. Ни у Цариграду, ни у Солуну, највећим центрима византијске уметности, на зидови-

2. ЦАР ДУШАН, фреска у припрати

ма било којег од њихових храмова није остало толико слика — више од хиљаду — и толико насликаних фигура — више од десет хиљада — колико их има у Дечанима. Безмало све што је крајем тринаестог и почетком четрнаестог века избијало као ново у византијској уметности нашло је одјека и места у дечанском сликарству. Уведени су нови и проширени стари циклуси, илустрован је скоро цео Нови завет, а нарочито су опширно испричана сва доба Христовог живота — његова дела на земљи, страдања, смрт и посмртни догађаји, што је и појмљиво, јер је црква посвећена њему, пантократору. Раније су теме из Христовог живота заузимале обично једну или две зоне централног дела храма; сад су оне расуте свуда, чак и у припрати, где међу саборима и највећим црквеним циклусом — календаром за целу годину са преко 360 слика — доминира огромно пантократорово попрсје.

У Дечанима је и апокрифна литература нашла одјека више него ма где раније на старим српским фрескама. Први пут у нашој монументалној уметности овде је насликана једна химна — Богородичин акатист — са њена двадесет четири лирска икоса и кондака. Лирских, и чисто интимних ситуација налазимо у Дечанима више него у било којој сликаној српској цркви. У натурализму зачећа Каинова, у присности између апостола Филипа и евнуха, у фамилијарности између Пилата и његове жене, у фолклорној представи пољских радова, у аутентичности народних игара и дворског церемонијала — сликари као да

3. КРАЉ СТЕФАН ДЕЧАНСКИ, фреска у припрати

су за тренутак смели с ума да се налазе пред задатком да овековече манифестације божје свемоћи и свевласти над људима.

И што још више задивљује, овај џиновски ансамбл фресака рађен је у једном маузолеју, у гробној цркви Стефана Дечанског, која пре личи на импозантну катедралу него на скромну задужбину. У нас, и уопште на Балкану, и све тамо до Еуфрата, нико, као Дечански, није себи подигао такав споменик. Његов син, Душан, краљ и цар Срба и Грка, наставио је да гради и украшава ову спомен-цркву тако као да ће у њој лежати он сам. Оним што је учинио у Дечанима више је оставио о себи, о својим победама, о својим породичним радостима, о свом двору и о снази своје државе, него у свом призренском маузолеју, цркви Светих Арханђела.

Дечани, стога, нису само уметничка глорификација божјих дела, него и верна слика устројства нашег средњовековног друштва у његовом највишем успону. Нигде слика феудалне хијератичности и потчињености, царског аутократизма и вазалске зависности, с једне, и обичне гомиле, с друге стране, није тако контрастна као овде. Треба само поћи од портрета до портрета, краљевског и царског особито, а њих је овде више него у било којој српској цркви, па видети каквом се све психолошком истанчаношћу на најреалистичкији начин бележи све што у портретисаним личностима отелотворује један од најбурнијих периода наше државне прошлости.

4. АВЕЉ И КАИН ПРИНОСЕ ЖРТВУ БОГУ

У Дечанима је насликан цео хришћански и средњековни универзум. Оно што у овој уметности није било у стању да савременог гледаоца прожме дубоком религиозношћу, и што није у њему будило страхопоштовање — није ни сликано. Нису сликане лепе слике, ни лепи људи и жене, него је догма претварана у илустрацију, у библију за неписмене. Нигде у нашем старом сликарству нема мање ларпурлартизма него у Дечанима, и нигде толико идејне тенденциозности и идеолошке ангажованости као у њима.

Због свих тих особина дечанско сликарство је названо енциклопедијским, као што је то на Западу готска уметност, а нарочито њена скулптура. Зато се, после првих проучавања порекла и извора мотива овога сликарства више истицало оно што му је заједничко с романском и готском уметношћу Запада него што је, снагом ерупције, као ново избило у византијској ренесанси крајем тринаестог и почетком четрнаестог века. Штавише, свака сличност у дечанском сликарству са споменицима у земљама Западне Европе — на које је такође имала снажног утицаја византијска уметност — све што је у њему реалистичко, и најдопуштенија емотивност, и најневинија сензибилност — проглашавани су производом западне иконографије.

Сад се, међутим, све одлучније може тврдити да многе, на први поглед источној иконографији туђе мотиве

5. РОЂЕЊЕ ХРИСТОВО

на фрескама Дечана треба тражити у нас, и то у сликарству Милутинових мајстора, а преко њих индиректно, али и директно, у мозаицима и фрескама Византије. То је уосталом и главна линија генезе дечанске иконографије. Милутинови мајстори су из великог арсенала сликарске ерудиције Византије извлачили поуке и усвајали нова решење, али не сва одједном, и не сва на једном месту.

Цариградска Хора (Кахрије-џамија) је, бесумње, на свим споменицима Милутиновог доба, и после њега, оставила траг импресивног примера за угледање, али не и за копирање.

Примери у Дечанима који би то могли илустровати су бројни, но веома је убедљив и овај само, најупадљивији. Христос у Хори, сав у сребрној одећи, гази поломљена адска врата која су постављена преко Ада; у Дечанима он, у златном хитону и химатиону, гази преко Ада који лежи на вратима. Остале личности у потпуно измењеном положају на нашој фрески потенцирају само иконографске разлике између млађег и старијег дела. Као да међу њима нема ничега заједничког. А у ствари човек се не може отети утиску да је млађи споменик само једна од варијаната првобитног остварења. И у другим сценама, ако их упоредимо, наћи ћемо све друкчије компоновано, све преиначено, као с намером да се мајстор који је тако добро познавао византијски узор, што више удаљи од њега.

6. АПОСТОЛ ФИЛИП И ЕВНУХ КРАЉИЦЕ КАНДАКИЈЕ

7. ПЕРСОНИФИКАЦИЈА МОРА

Али, колико се у разрађивању проблематике и променама шема у дечанском сликарству пошло напред, толико је у распоређивању насликаних тематских целина учињен корак назад. Осим у неколико мањих циклуса и у Страшном суду, свуда је у Дечанима тешко пратити ред излагања овога превасходно наративног сликарства. Ако за велики дечански циклус Страшног суда, који има седамнаест сцена, можемо рећи да је савршено укомпонован у један јединствени простор храма, за друге, по значењу и важније, мора се наћи друкчија формулација. Навикнути да у целокупном српском сликарству пре Душана циклусе пратимо углавном по хоризонтали, сцену до сцене, овде смо у недоумици како да следимо ређање, које често иде по вертикали, сцена испод сцене. Од двадесет и једног циклуса, колико их свега има у дечанској пинакотеци, ниједан осим поменутог, ни христолошки, ни маријански, ни старозаветни, ни житијни, ни циклус Дела апостолских — не чине изузетак од овог правила.

У изненадним обртима и противречностима, сликани ансамбл Дечана сав је такав и кад га посматрамо детаљно, тему за темом. Последњи од Дванаест празника, Успење, није више, као свуда у нас пре Дечана, композиција сама за себе, него мали циклус од пет сцена. У строгу сценску поделу Акатиста убачен је чак и детаљ који приказује цара Душана како са породицом учествује у црквеном хору. А циклусу светог Ђорђа додата је сцена у којој овај светитељ приводи Христу једног властелина, донатора храма — што се раније није могло наћи у српском сликарству.

Слично односу дечанске иконографије према оној која се до Дечана сматрала освештаном у српском сликарству, је и питање раздвајања руку многобројних анонимних сликара дечанских фресака. Ма колико да онога који, стојећи пред њима, узбуди откриће понеке очевидне чињенице о различитим сликарским рукописима, мораће на крају увек да констатује како је немоћан да их потпуно издвоји. Па ипак се може рећи да је главни дечански сликар доспео да траг своје палете скоро свуда остави, у сваком циклусу, на сваком зиду, од како се 1335 почело, док се тек 1350 године није завршило, сликање велике галерије дечанских фресака.

Вредностима дечанског сликарства свакако треба додати и честе промашаје у сликарском поступку. Поред ванредно насликаних композиција у којима има и аутентичне монументалности, наслеђене из доба украшавања зидних површина мозаиком, има их које умањују вредност овога сликарства. Историјски портрети су рађени с великим смислом за реалност и стилизованост, истовремено. Од многобројних стојећих фигура има их које спадају међу најлепше у старом српском живопису. Али има детаља који нипошто не би могли стати упоредо, рецимо,

8. Детаљ са слике ОПЛАКИВАЊЕ АВЕЉА

са Каином који убија Авеља, или с играма Каинових потомака, или с персонификацијама из Страшног суда, који су у стању да узбуде и данашњег гледаоца.

Али упркос свему томе, све врлине и мане, и све оно што нам се допадне и што нас остави хладнима у Дечанима — увек засени утисак о импозантном уметничком јединству овога нашег великог споменика прошлости.

Павле Мијовић

Литература

В. Петковић, ДЕЧАНИ II, Београд, 1941.

М. Кашанин, ФРЕСКЕ У ДЕЧАНИМА, Уметност и уметници, Београд, 1943, 55-71.

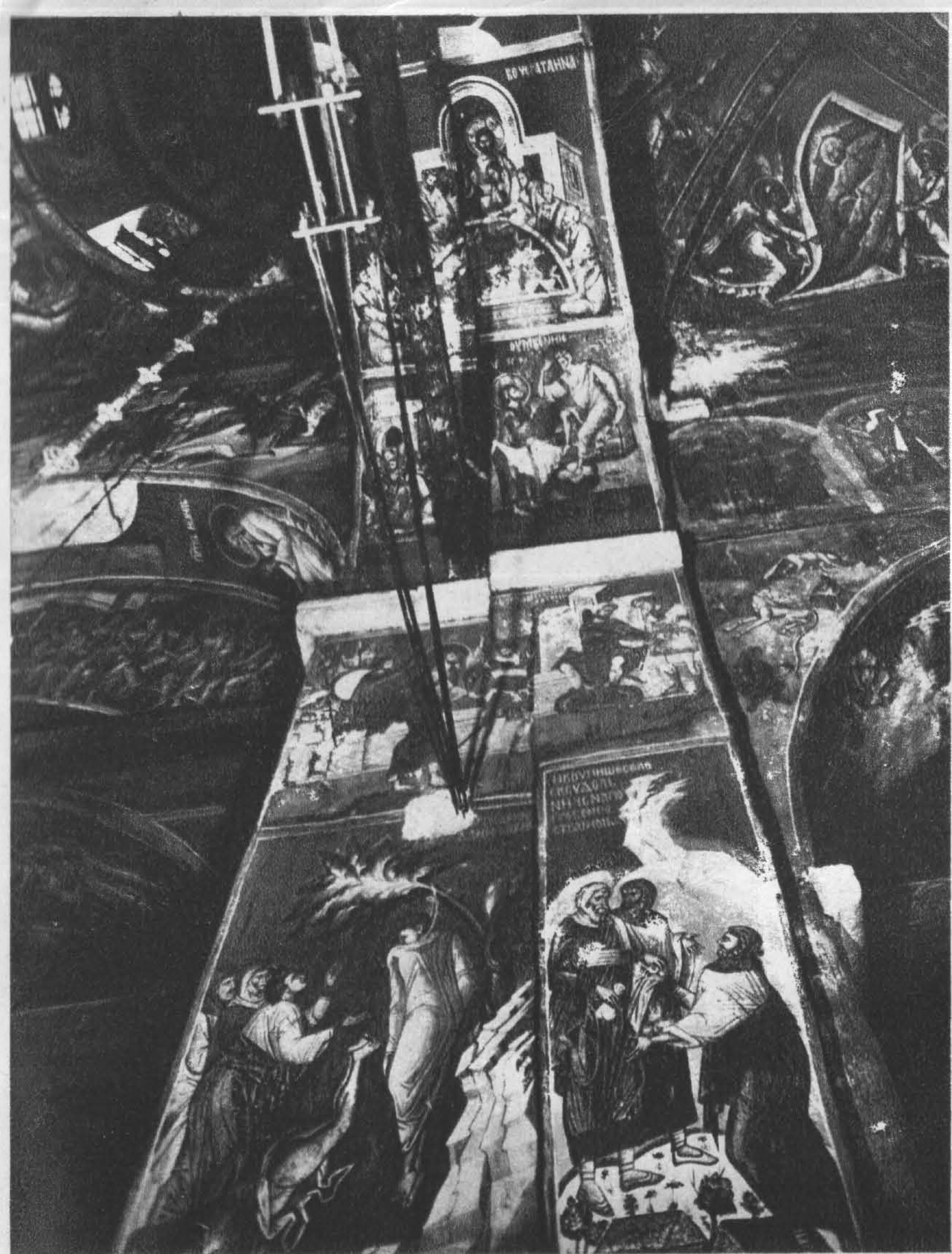
С. Радојчић, ГРАЧАНИЦА И ДЕЧАНИ, Уметнички преглед 4—5, 1940, 130-133.

9. АРХАНГЕЛ ГАВРИЛ, фреска у припрати

10. Поглед на фреске у куполи: ХРИСТОС ПАНТОКРАТОР, НЕБЕСКА ЛИТУРГИЈА и ПРОРОЦИ

11. Поглед на унутрашњост дечанске цркве

12. СТВАРАЊЕ АДАМА И ЕВЕ

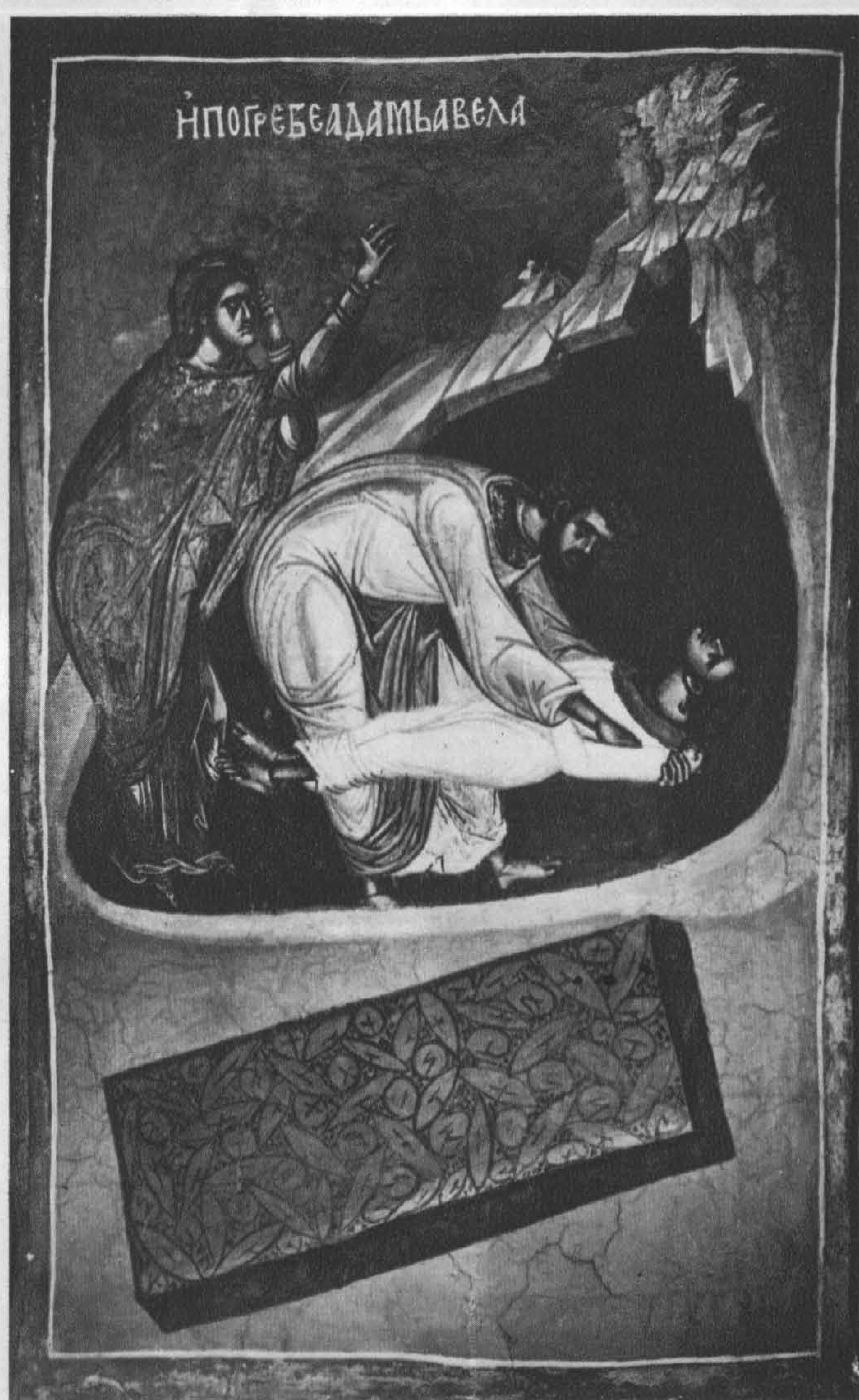
13. ИСТЕРИВАЊЕ АДАМА И ЕВЕ ИЗ РАЈА

14. АВЕЉ ЧУВА СТАДО

15. КАИН ОБРАЂУЈЕ ЗЕМЉУ

16. АДАМ И ЕВА САХРАЊУЈУ АВЕЉА

17. КАИН ЗИДА ГРАД

18. КАИНОВО ПОТОМСТВО, детаљ

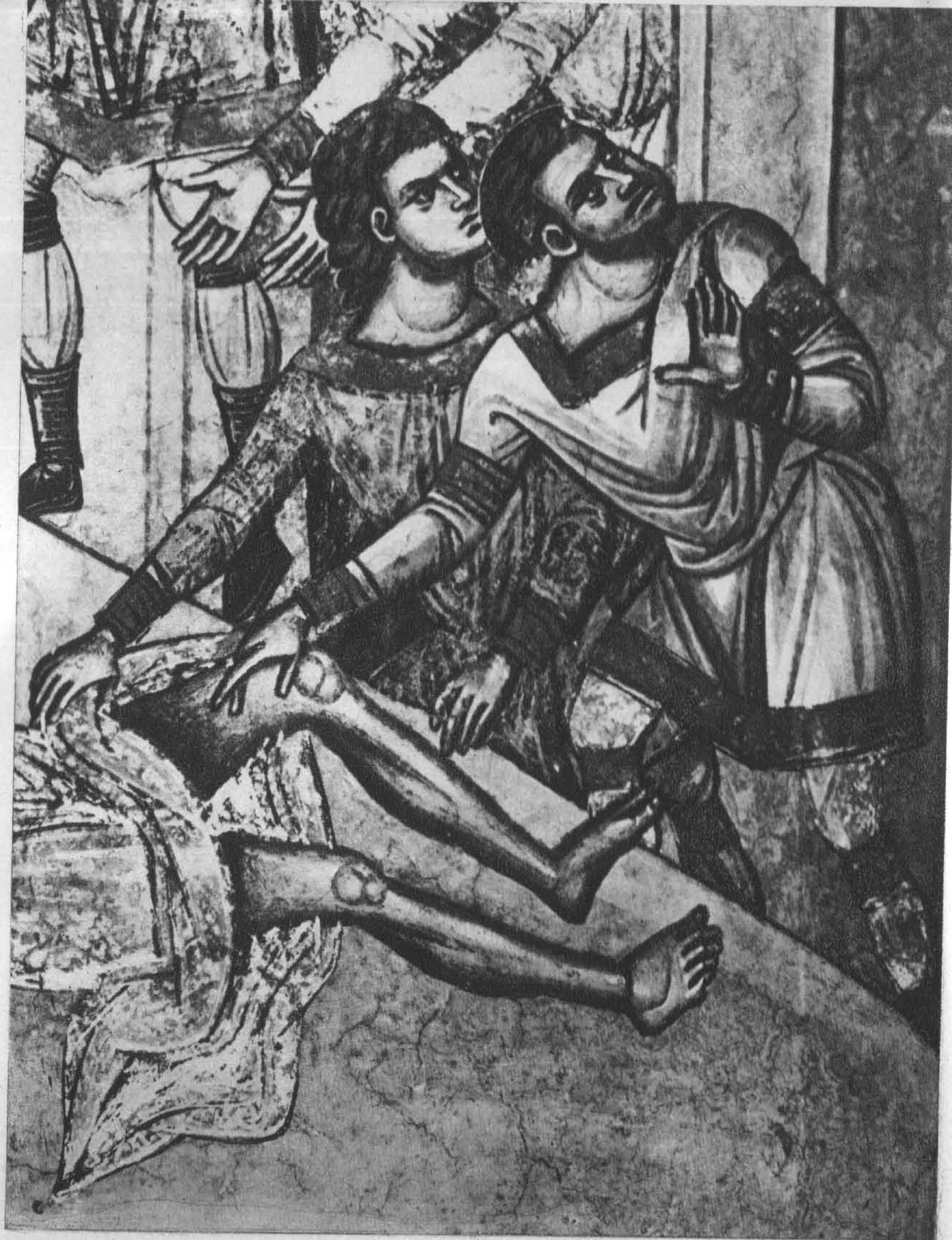
19. КАИНОВО ПОТОМСТВО, детаљ

20. ПОСЛЕ ПОТОПА: гавран се спушта на леш једног утопљеника

21. НОЈЕ РЕЖЕ ВИНОГРАД

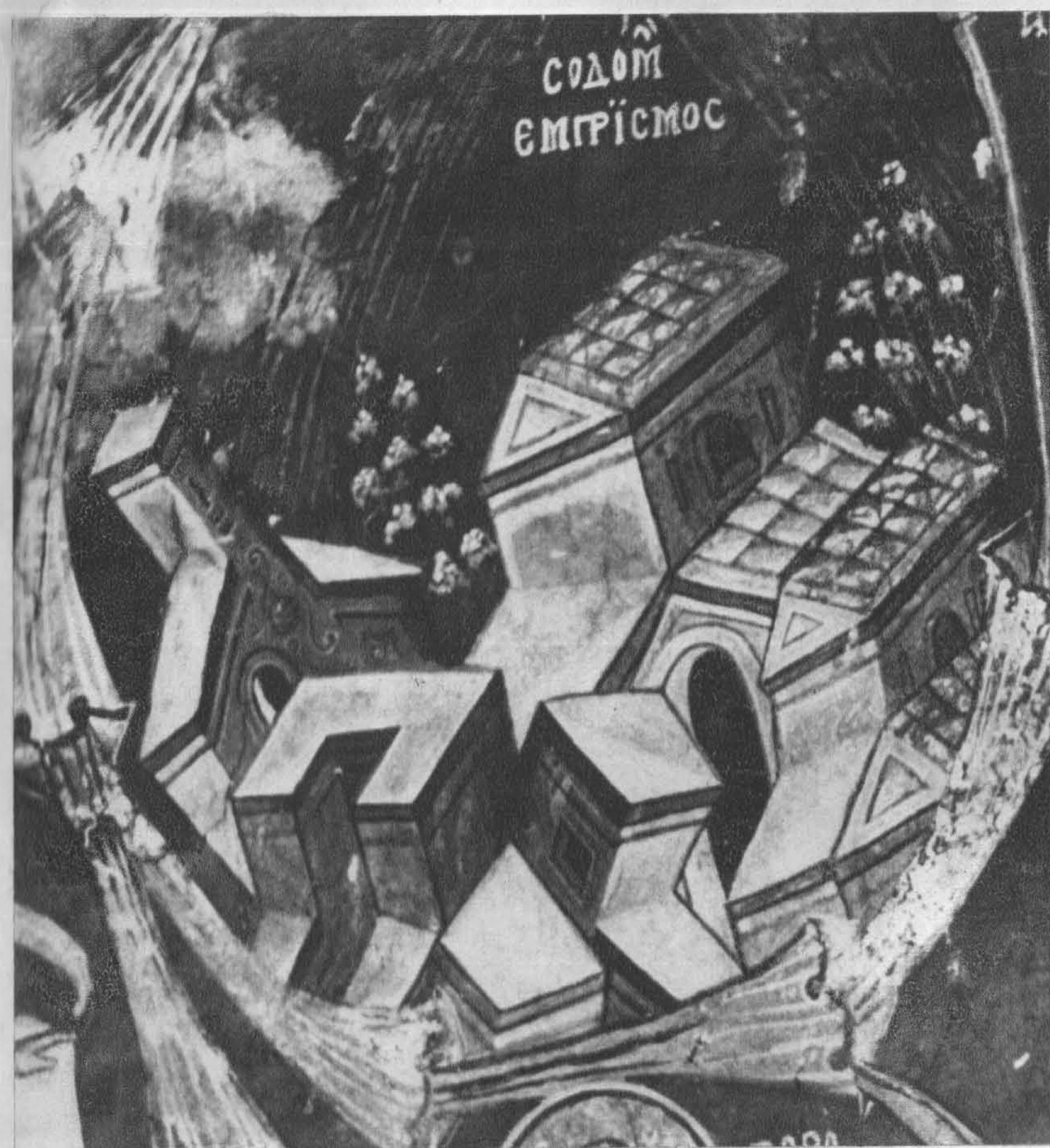
22. ПИЈАНСТВО НОЈЕВО, детаљ

23. ЗИДАЊЕ ВАВИЛОНСКЕ КУЛЕ, детаљ

24. ПРОРОК ВАЛААМ, детаљ Јевсејеве лозе

25. ПРОПАСТ СОДОМЕ, детаљ из Јевсејеве лозе

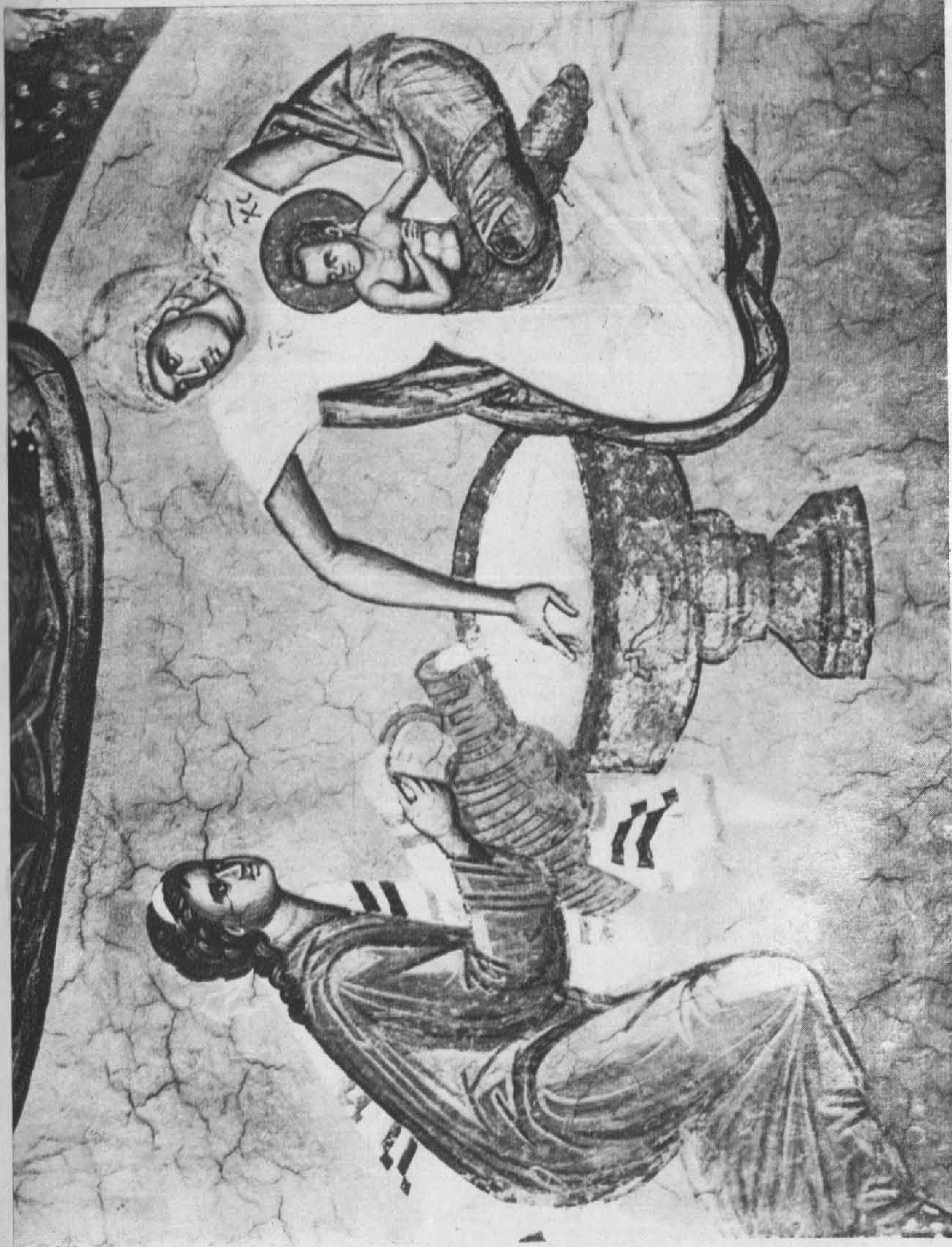
26. ПРОРОК ЈОНА

27. ПРОРОК ЈОИЛ

28. БЛАГОВЕСТИ

29. РОЂЕЊЕ ХРИСТОВО, детаљ

30. КРШТЕЊЕ ХРИСТОВО, детаљ

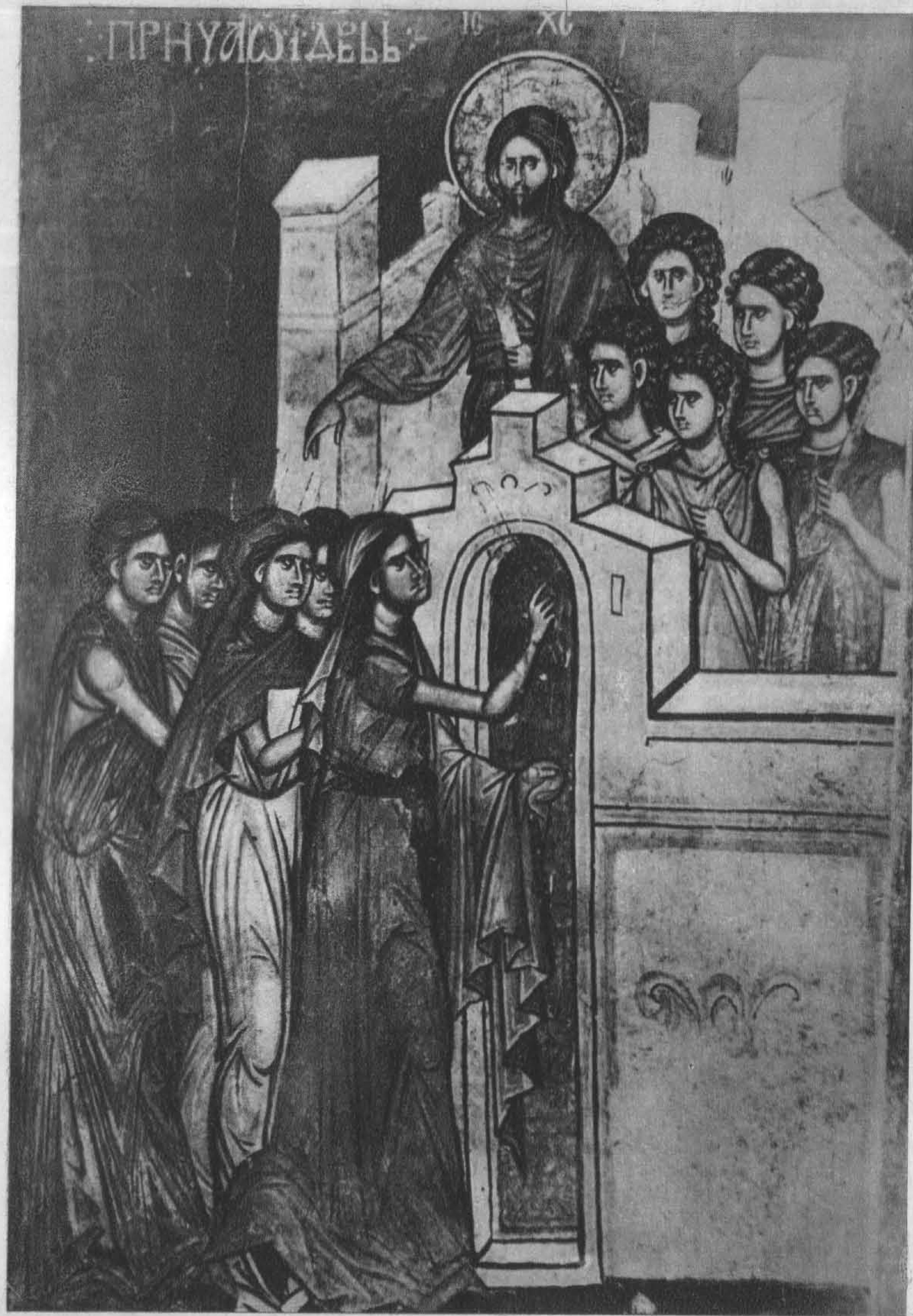
31. КРШТЕЊЕ ХРИСТОВО, детаљ

32. ХРИСТОС ПАНТОКРАТОР, фреска у куполи

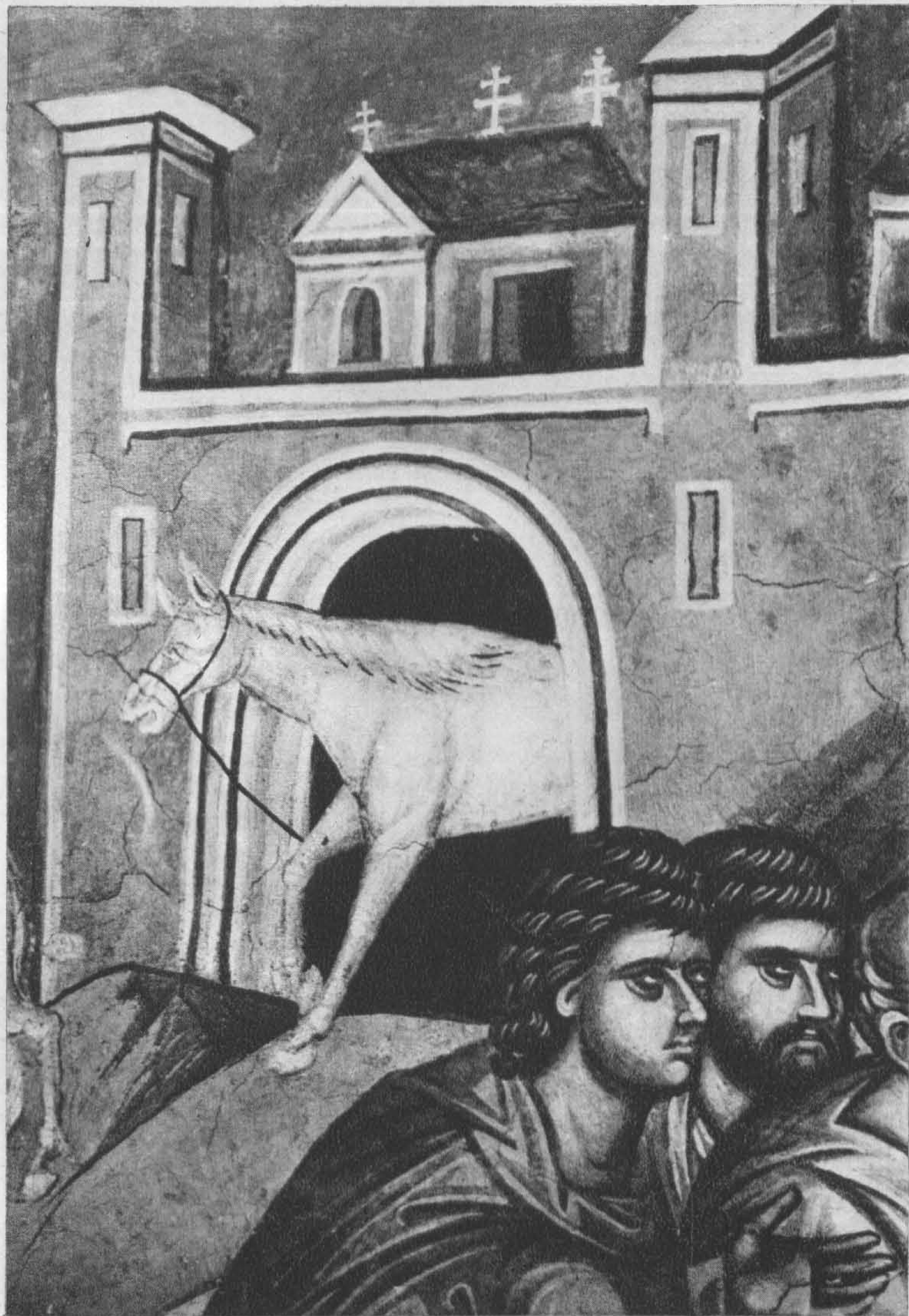
33. ХРИСТОС ИСЦЕЉУЈЕ БОЛЕСНЕ, детаљ

34. ПРИЧА О ДЕСЕТ ДЕВОЈАКА

35. ВАСКРСЕЊЕ ЛАЗАРЕВО

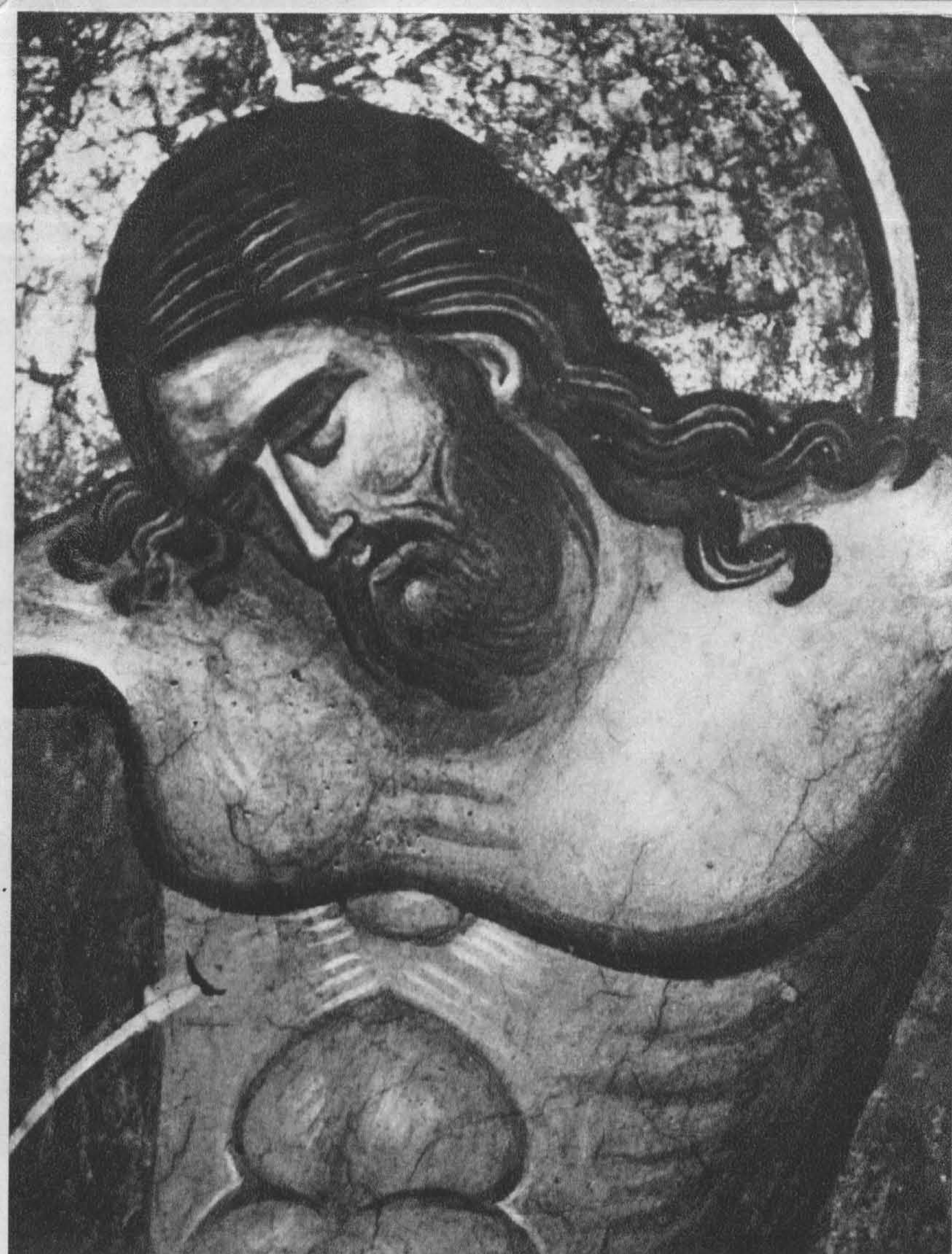
36. УЛАЗАК У ЈЕРУСАЛИМ, детаљ

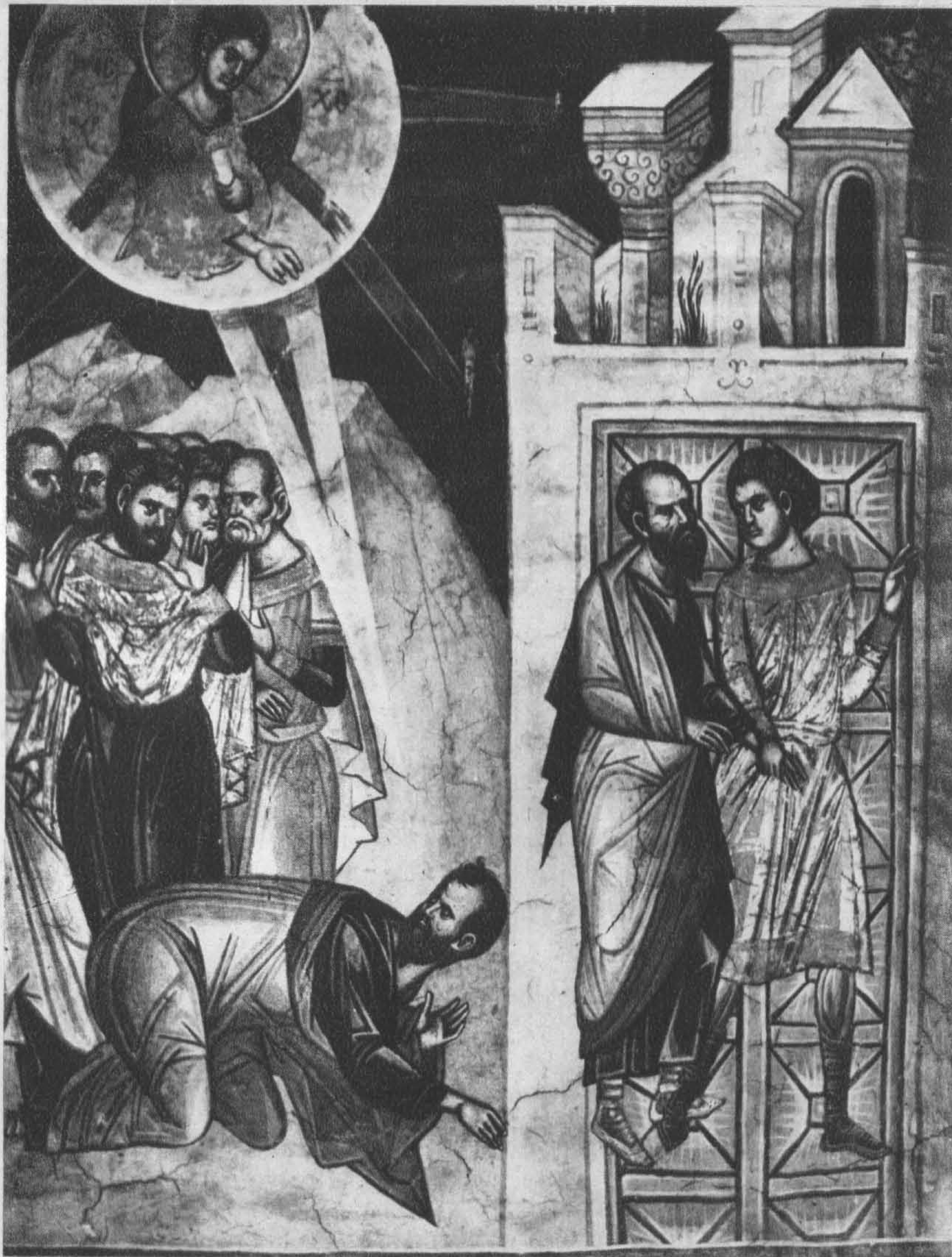
37. УЛАЗАК У ЈЕРУСАЛИМ

38. ХРИСТОС ПРЕД ПИЛАТОМ, детаљ: Пилат и његова жена

39. РАСПЕЋЕ, детаљ

40. ПРЕОБРАЋАЊЕ ПАВЛОВО; ПАВЛЕ ПРЕД ВРАТИМА ДАМАСКА

41. СВЕТИ МИНА

42. КАМЕНОВАЊЕ СВЕТОГ СТЕФАНА

43. СВЕТИ НИКОЛА ОБАРА ИДОЛЕ ПАГАНСКОГ ХРАМА.

44. СВЕТИ ДИМИТРИЈЕ ПРЕНОСИ ЛАЂУ У СОЛУН

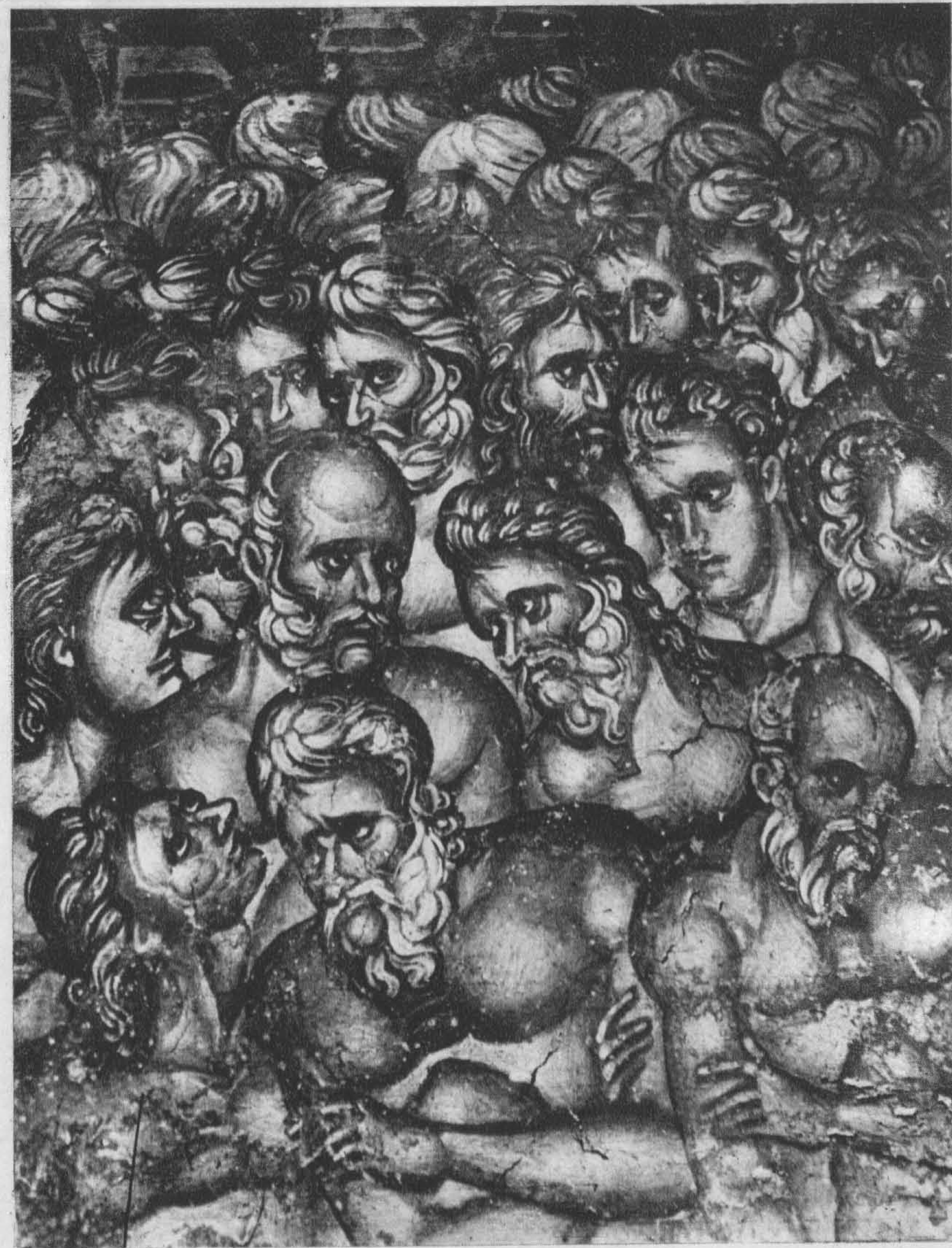
45. Акатист Богородичин. Детаљ десетог кондака: ПЕВАЧИ

46. МОЛИТВА БОГОРОДИЧИНА

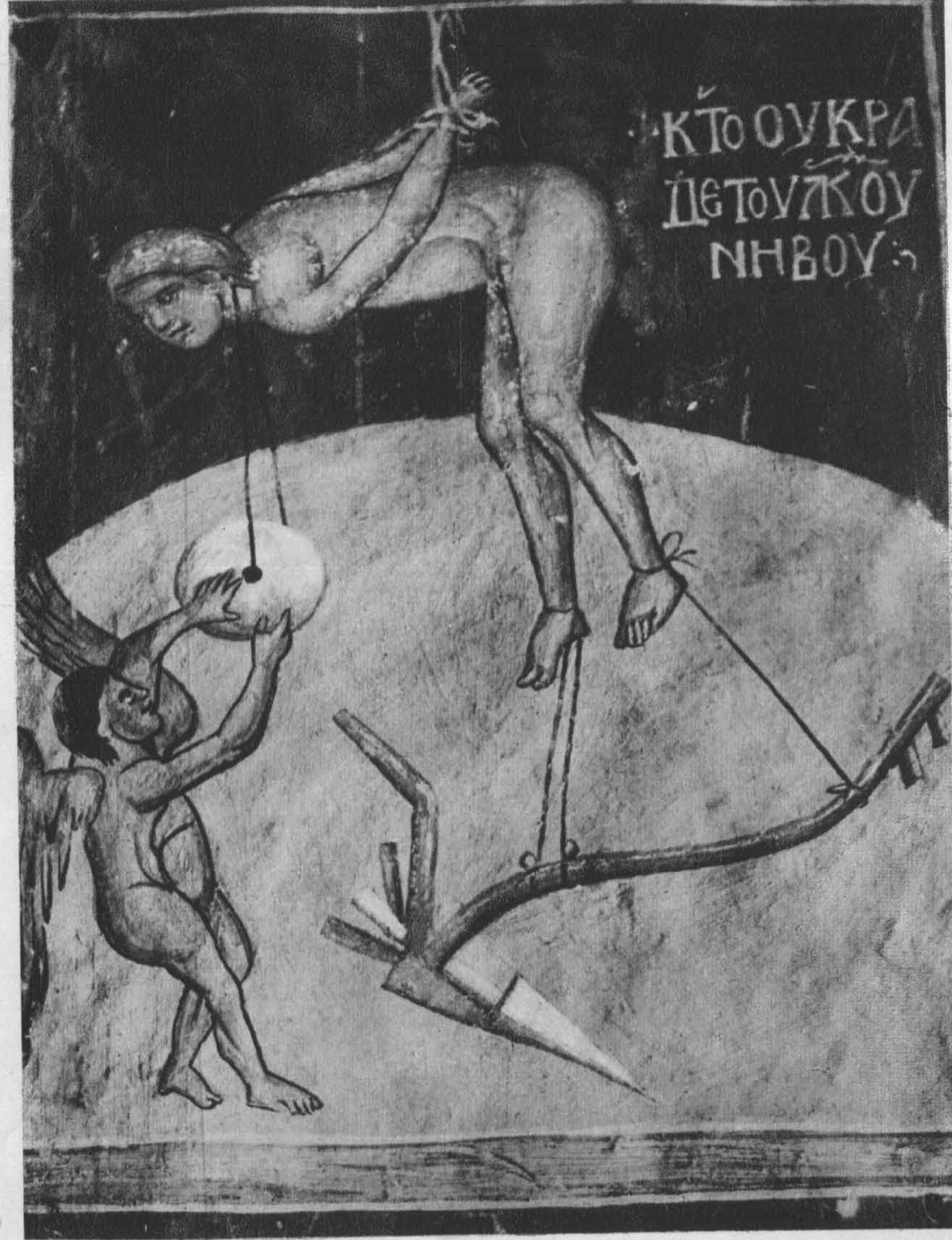
47. АД, детаљ Страшног суда

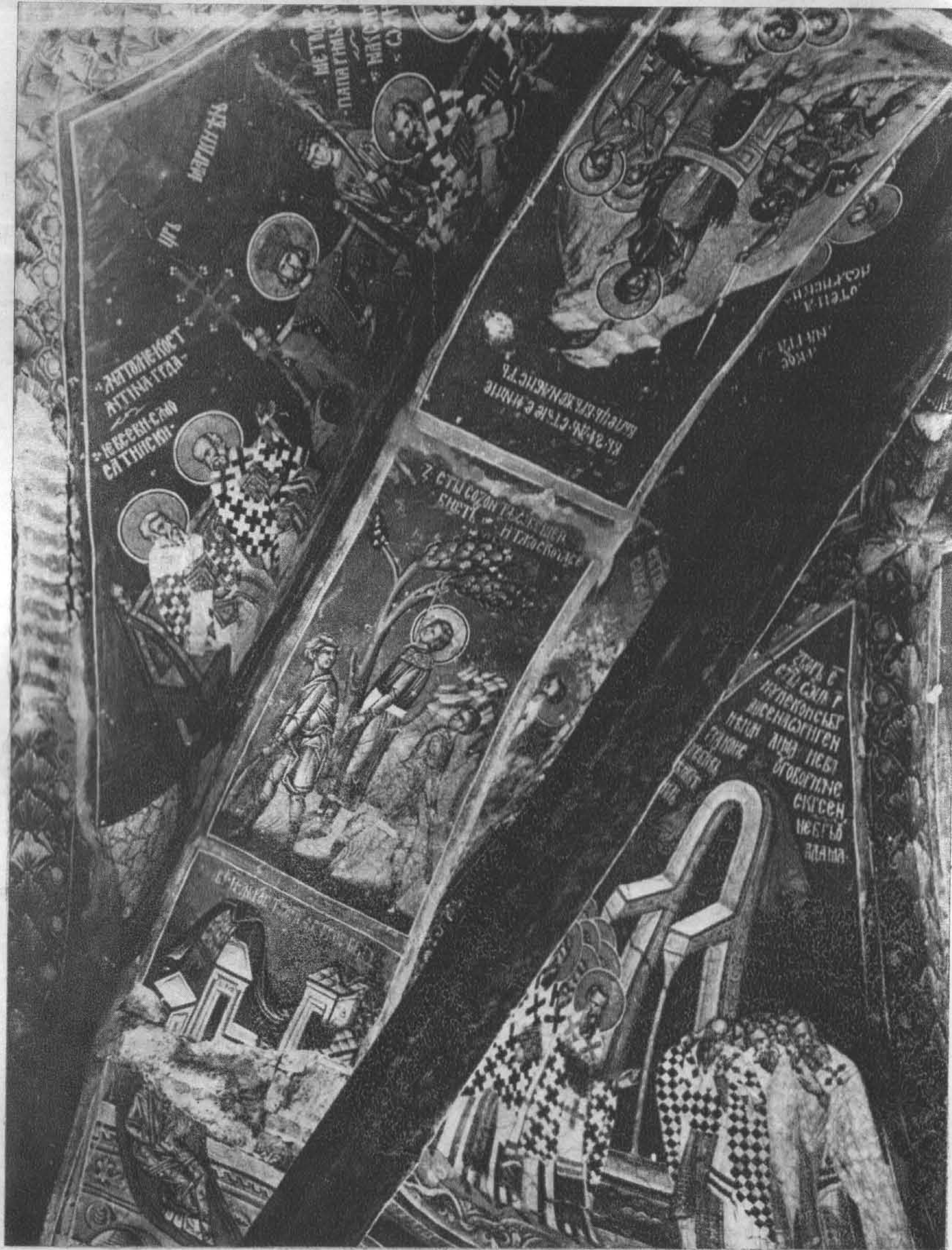
43. ЧЕТРДЕСЕТ МУЧЕНИКА, детаљ црквеног календара: 9 март

49. КЛЕВЕТНИК и БЛУДНИЦА, детаљи Страшног суда

50. КРАДЉИВАЦ ТУЂЕ ЊИВЕ, детаљ из Страшног суда

51. Поглед на сводове припрате

52. Из црквеног календара: 30 октобар

53. Из црквеног календара: 4 март

54. Из црквеног календара: 10, 11 и 12 март

55. ЛОЗА НЕМАЊИЋА, детаљ

56. Лоза Немањића: КРАЉ ВЛАДИСЛАВ

57. Лоза Немањића: МЛАДИ КРАЉ УРОШ

58. Лоза Немањића: ЦАР ДУШАН

59. ЦАР ДУШАН, фреска на јужном зиду наоса

Фотографије:

ТОША ДАБАЦ, КОСТА ДЕНИЋ, МИЛАН ЛАЂЕВИЋ,
ПАВЛЕ МИЈОВИЋ И НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ